

NY-KLASSISISMEN I KRIMINALPOLITIKKEN

AV PROFESSOR NILS CHRISTIE, OSLO

For å si noe om den nye klassisismen er det hensiktsmessig å ta utgangspunkt i den gamle. Noen få ord vil være tilstrekkelig til å gi oss en forankring. Denne klassiske retning var et ektefødt barn av det som ofte kalles opplysningstiden. Det var Rousseau, det var Voltaire, det var en understreking av menneskers verdighet og mulighet. I strafferetten felte det seg ut to hovedkrav: For det første et krav om så lite regulering av menneskelig adferd som mulig. Straffen skulle ikke overskride hva som trengtes for å hindre forbryteren i å gjøre det om igjen, samt avskrekke andre fra å gjøre noe lignende. For det annet, og kraftigere fremhevet, kom også krav om en meget sterk forhåndsspesifisering av det lille som måtte skje med forbryteren. Nøkkelordene i strafferetten ble klarhet og visshet. Både lovbrudd og straff skulle være klart definert på forhånd. Straffen skulle i detalj være spesifisert ved lovbruddets grovhet.

Bakom denne retning lå borgerskapets framvekst. Den klassiske retning i kriminalpolitikken var båret fram av kravet om beskyttelse mot despotenes systematiske tilfeldigheter. Borgerskapet hadde vokst i makt og selvbevissthet i en utstrekning som ikke lengere gjorde det tolerabelt at adelen kunne slippe med bot hvor borgeren måtte late livet. Klassisismen ble båret fram av kravet om lik straff av borgerskap og adelskap når de hadde begått den samme type lovbrudd. For å sikre denne likhet, ble straffutmålingen detaljert forhåndsforankret i gjerningens grovhet, ikke i gjerningsmannens stand eller i dommerens skjønn. De store strafferettsteoretikere som Beccaria og Blackstone ble store fordi de var store. Men de ble også store fordi deres budskap til de grader passet i tiden. Det passet med maktforhold. Og det passet med andre viktige tanker og tankevirkingsomheter i økonomi og politikk.

Men snart fulgte nye tider, med nye problem. Borgerskapet steg mot nye høyder, og var ikke lenger truet ovenfra, men etter hvert fra nedan. Den industrielle revolusjon rykket over de gamle bånd, og det ble behov for nye. Maskinene ble større og sterkere, de krevde flittige hender i byene og færre hender på landet. Det ble vanskeligere å holde orden på alle sammen i byene. De kom nærmere, de som skulle betjene maskinene, men samtidig fjernere. Som August Strindberg beskriver fra Stockholm i forrige århundrede (Tjänstkvinnans son 1878) bodde embetsmannen, borgeren, arbeideren og horen til å begynne med i det samme hus, om enn ikke i samme type leilighet. Men etter hvert skilte de lag. Fra Oslo beskriver Valen-Senstad (1953) hvordan ingen politimann med vett og forstand i behold gav seg

alene inn i Vaterland. Det var, som Harlem i dag, fiendens territorium, eller i hvert fall de fremmedes territorium.

En god indikator på det opplevde fremmedskap er at det vokser fram spesialister til å utforske det fremmede. Dette var tiden for oppdagelsesreiser, Livingstone for den hvite man i Afrika, Eilert Sundt om de lavere klassers kår i Norge. I det øvrige Norden, i Frankrike, i England, og ikke minst i Skotland skjedde det samme på den samme tid.

De fremmede ble studert, kunnskapen ble systematisert. Derved ble også skapt muligheter for styring. I Italia arbeidet på de tider den unge militærlegen Cesare Lombroso. Han forteller selv om det gjennombrudd han hadde en gang i 1860-årene: »En morgen, det var en trist dag i desember, fant jeg en lang serie atavistiske abnormiteter i hodeskallen til en brigadier . . . Disse abnormiteter var analoge til hva man finner hos de laverestående virveldyr. Ved synet av disse abnormiteter var det som om hele området ble skinnende klart for meg, og jeg innså at spørsmålet om kriminalitetens art og årsak var løst.«

Hodeskallen til en røver – »the skull of a brigand« – heter det i oversettelsen fra Radzinowicz (1966). Nyere historieforskning er forøvrig begynt å stille spørsmål om det ikke var adskillige politiske opprørere med i Lombrosos utvalg av hodeskaller – men Lombroso fikk den idé som senere levde videre, raffinert og modifisert, men godtatt på det essensielle punkt at det var lovbrøtere det dreiet seg om, og enda viktigere, lovbrøtere var annerledes enn folk flest. De måtte møtes med noe annet enn det Beccaria hadde foreskrevet. De måtte møtes med internerende eller behandlende inngrep, tilpasset hva forskingen sa om det enkelte individs spesielle behov.

Lombroso ble flaggskipet. Så kom Ferri, så kom von Liszt, så kom Bernhard Getz og så kom alle særforholdsreglene rettet mot de individuelle lovovertredere. Vi fik sikring, vi fikk forvaring, vi fikk tidsbestemte dommer og behandlingsekspertiser som bestemte utskrivingsøyeblikket, vi fikk psykopatfengsler, vi fikk tvangsarbeidsanstalter for alkoholproblematikere. Her i Norden blomstret den kriminalpolitiske positivistiske tro som best fra århundreskiftet og fram til begynnelsen av 1970-årene.

I dag er det aller meste avskaffet. Av tre grunner. Mange nok fikk øye på at realitetene i særforholdsreglene ikke skilte seg fra det vanlige i onde-påførelsessystem. Behandlingsanstaltene for lovovertredere *var ikke hospital likevel*. Dessuten *virket ikke* systemet. Det ble innført med pretensjoner om å kunne skape redusert tilbakefall til kriminalitet, men alt det forskere har tallet og direktører de har grått, så går det bare i en vei: Særreaksjonene gir ikke mindre tilbakefall enn andre reaksjoner. Selv i de få tilfelle, hvor det har ligget realiteter bakom behandlingstanken, er man ikke i stand til å finne målbart bedre virkninger av behandling enn av det som pleier å skje med lovbrøtere. Endelig: det var ikke *rettferdig* det som skjedde med lovovertrедeren i behandlingsanstaltene.

Med dette er vi kommet fram til den nye klassisismen. Den som er ny ved å komme akkurat nå og som er ny ved i nogen grad å rette oppmerksomhet mot middelklassens nye typer lovbrudd – men som ellers er meget, meget gammel. Den er for det første gammel ved i likhet med klassikerne å forankre seg i avskrekking eller almenprevensjon. Den er for det annet gammel ved enda en gang å ville forenkle straffesystemet, gjøre det helt og i detalj forutsigbart, og den er gammel ved å ville knytte straff direkte og utelukkende til den forbrytelse som er begått. Beccaria ville nikke i velbehag om han fikk reisestipend til USA akkurat nå og fikk anledning til i rekke og rad å lese de tre viktige bøkene:

1. *American Friends Service Committee: Struggle for Justice. N.Y. 1971.*
2. *Andrew von Hirsch: Doing Justice. Report of the Committee for the Study of Incarceration. N.Y. 1976.*
3. *The Twentieth Century Fund Task Force on Criminal Sentencing: Fair and Certain Punishment. USA 1976.*

Disse bøkene er alle et resultat av komitéarbeid. Komitéene har riktignok oppnevnt seg selv, men de er alle viktige både på grunn av medlemmenes kvaliteter og stillinger i det amerikanske samfunn, og også på grunn av styrken i deres argumenter. Egentlig sier tittelen på bøkene ganske meget. Først er det *kampen* for rettferdighet. Så er det å *skape* rettferdighet. Og så til slutt, når ordet rettferdighet er oppbrukt får vi de lignende ordene »fair and certain punishment«, og da typisk nok straff og ikke behandling.

Den første av disse komitéene var vokst ut av kveker-samfunnet i USA. Kveker-bevegelsen var jo nettopp den som hadde introdusert behandlingsideer til USA, særlig da i form av Pennsylvania-fengslet der fanger satt helt isolert i hver sin enecelle for å tenke over sin synd med uforstyrret kontakt med Gud og fengselsdirektør, inntil de var modne for løslatelse. Som reaksjon mot denne velmente tortur går de nye kvekere meget sterkt inn for et fullstendig tidsbestemt system hvor reaksjonene blir utmålt på basis av gjerningens grovhet. Enhver form for andre hensyn, alt som kom utenom gjerningens grovhet, ville lede til urettferdighet i straffutmålingen.

Den andre komitéen blir vanligvis kalt von Hirsch-komitéen. Denne åpnet for visse unntak fra gjerningsorienteringen når det gjaldt spesielt farlige forbrytere. Den ville også gi en tilleggskvote i soningstiden for residivister. Dessuten skulle dommeren få gå litt opp eller litt ned hvor det var mulig å dokumentere skjerpene eller formildende omstendigheter.

Den tredje rapporten er på mange måter den mest interessante. Den kan sees på som en slags konkretisering av den andre rapporten. Flere av komitémedlemmene er også de samme. Grunnpillaren er denne, i min oversettelse:

»Vi foreslår at lovgiverne, eller et utvalg oppnevnt av lovgiverne, fastslår en standard-dom (adopt a presumptive sentence) som vanligvis skal ilegges den typiske førstegangsløvbryter som har begått forbrytelsen på den typiske måten.

Lovgiverne bør også bestemme hvor meget denne standarddommen for en førstegangsforbryter bør økes for hver etterfølgende domfellelse. Denne øking bør finne sted på basis av en på forhånd bestemt prosentsetning. Teorien bakom dette, er at dommen over førstegangslovbrytere bør være relativt lav, men at det så bør økes sterkt ved hver etterfølgende dom. Vi har derfor antydning en geometrisk progresjon som passende øking ved mer alvorlige lovbrudd: 50 prosent øking for annen gangs vepnet ran, 100 prosent for tredje, 200 prosent for fjerde, o.s.v. Økingen kunne imidlertid være mindre sterk ved mindre lovbrudd; 10 prosent for annen gangs lommetyveri, 20 prosent for tredje, 30 prosent for fjerde o.s.v.

Komiteen foreslår også at lovgiverne, eller det utvalg de oppnevner, også definerer de spesifikke skjerpene eller formildende omstendigheter som skal tas i betraktning, også her basert på hyppig forekommende kjennetegn ved forbrytelsen eller forbryteren« (s. 20).

Hvordan slike skjerpene eller formildende omstendigheter skulle få gjøre seg gjeldende i praksis, blir beskrevet på s. 46 i deres rapport:

»Hvis antallet formildende omstendigheter i betydelig grad overskrider antallet skjerpene omstendigheter kan dommeren — etter først å ha regnet inn et tillegg i straffen for eventuelle tidligere domfellelser — redusere standard-straffen med opp til 50 prosent. Hvis antallet skjerpene omstendigheter i betydelig grad overskrider antallet formildende omstendigheter, kan dommeren på samme måte øke standard-straffen med opp til 50 prosent.«

Når det gjelder begrunnelsen for valg av straffenivå — hvor strenge straffer man skal velge som basis — legger man seg i alle tre innstillingene på en klar almenpreventiv tankegang. I *Struggle for Justice* viser man (s. 62) hvordan det gjelder å finne fram til det optimale nivå for strenghet, d.v.s. det strenghetsnivå hvor en ikke oppnår mer lovlydighet ved å øke straffene. I von Hirsch-rapporten beskrives (s. 135–136) hvordan nivået i første omgang må baseres på gjetninger, men hvorledes man deretter kan heve eller senke nivået hvis man i første omgang har begynt med for lave eller med for strenge straffer.

Men Beccaria ville vel egentlig ikke hatt det så verst om han fikk stipend til Norden heller. Han ville ikke gjenfunnet enkelheter fra USA. Men han ville funnet mye å glede seg over, i ihvertfall to av fire komitéinnstillinger.

1. *Straffrättskommittens betänkande 1976: 72. (På svensk: Band 1 og 2, 1978).*
2. *Arbetsgruppen rörande kriminalpolitik: Nytt straffsystem. Brottsförebyggande rådet. 1977: 7.*
3. *Stortingsmelding nr 104 (1977–78) Om kriminalpolitikken.*
4. *Alternativer til frihedsstraf – et debatoplæg. Betænkning nr. 806, København 1977.*

Mest ville nok Beccaria følt seg hjemme i Finland, hvor det vel må kunne sies at ny-klassisismen har fått de sterkeste talspersoner. Dette er neppe

noen tilfældighet, klassisismen mistet aldri helt taket i Finland, også det naturlig i utsatte samfunn hvor rettsvesenet representerte en viktig utenriks-politisk forsvarslinje. I det svenske sammendraget av den finske utgaven av strafferettskomiteens betenkning avsluttes det hele med disse linjer (s. 182):

»För att garantera proportion mellan brott och straff samt den rättsliga förutsägbarheten, borde den nya strafflagens straffstadganden starkt differentieras i olika grovhetsgrader, så att de enskilda brotternas straffskalor blir tillräckligt snäva. I den nya strafflagen borde de för olika brott fastställda straffmaxima inte avvika lika mycket från normalstraffzonen som i den nuvarande strafflagen. För att styra rättsuppfattningarna och underlätta informationsförmedlingen borde man vid brottsdifferentieringen använda sig av namngivna *typstraffskalor*. Därigenom skulle man också på ett enklare sätt än nu kunna hänvisa till brotternas grovhetsgrad i andra lagar. *Kommittén framlägger* ett antal alternativa förslag till typstraffskalor, utan att ta ställning till de olika alternativen.«

Inkeri Anttila sier om forslaget i en artikkel i Nordisk tidsskrift for kriminalvidenskab i 1977 (s. 103–104):

»I anslutning till understrykandet av straffstadgandenas allmänpreventiva effekt legger kommittén vikt vid att systemet är så klart og enkelt som möjligt... I syfte att göra systemet mer överskådligt föreslås en inndelning av alle brott i ett fåtal svårhetsgrader (t. ex. grova brott, allvarliga brott, brott og förseelser), så att varje kategori motsvaras av en i allmänna stadganden fastslagen straffskala. Redan på basen av brottets namn skulle man sålunda kunna sluta sig till minimi- og maximistrafket.«

Det svenske forslaget til Nytt straffsystem er mer lavmelt enn det finske når det gjelder kravet om enkle kategorier:

»Man måste väga intresset av att få en klar og enhetlig praxis i förhållande till de straffbara gärningarnas karaktär, mot intresset av att kunna anpassa påföljden efter den dömdes personliga og sociala förutsättningar för att underlätta framtida laglydnad« (s. 405). Men allerede i neste avsnitt heter det (s. 406):

»Enligt arbetsgruppens synsätt bör den enskilda gärningens straffvärde og kravet på proportionalitet mellan brott og straff ges ett mer dominerande inflytande på straffbestämningen. För att styra og underlätta denna bör det skapas särskilda lagregler. Den nödvändiga og naturliga grunden för sådana regler är väl definierade straffskalor i brottskatalogen og bestämde regler om påföljders inbördes stränghet.«

Om almenprevensjonen som grunn for reaksjonen råder det ingen tvil verken i Finland eller Sverige. Inkeri Anttila sier i den nettopp siterte artikkel (s. 103):

»Men systemet har likväl, enligt kommitténs oppfattning, en väsentlig funksjon genom att det klarlägger de sentrale förbudens innehåll og græn-

ser samtidig som det uttrykker samhällets auktoritative fördömande av klandervärda handlingar. Straffen antas i första hand ha allmänpreventiv effekt.«

Hele den svenske innstilling er fullstendig bygget opp omkring alternativene individual- versus almenprevensjon, og på s. 199 kommer konklusjonen: »Vi förespråkar således ett straffsystem med en försiktig oppvärdering av allmänpreventionens betydelse.«

Den norske innstillingen ligner i høy grad de to andre ved å forkaste behandlingssideologien. Den ligner dem også ved å ville skape et enhetlig system ved å få alle de viktigste straffebud inn i straffeloven. Hva som er forskjellig, og som Beccaria ville mislike, er at den norske St.Meld. *ikke* går inn for noen spesifisering av enkle sammenhenger mellom grovhet og ondskapførelse. Den gjør heller intet forsøk på å bygge systemet på en almenpreventiv grunnsetning, men innfører isteden begrepet »rettferdighet«. »Som sosial realitet«, sier meldingen s. 31, »utgjør kravet till rettferdighet et sikrere grunnlag for straff enn teorier som bygger på at straffen er et middel for å oppnå andre mål«.

Danmark har stått litt på sidelinjen i ideologidebatten, men kanskje gjort mer i praksis ved lederskap i drastiske reduksjoner i særreaksjonenes virkeområde og ved aktivt arbeid med nedkriminalisering. Skulle vi lage en skala over i hvilken grad man i dag i praksis ikke anvender særforholdsregler basert på behandlingstanker, ville formodentlig Finland, Danmark og Island komme på topp, deretter Norge, med Sverige og Grønland som de største brukere av særforholdsregler.

Så langt, så godt. Og jeg mener det oppriktig, når jeg sier godt. Urettferdigheter og unødige lidelser er blitt eksponert. Ny-klassisistenes rigide krav om et år for et øye og tre måneder for en tann har vært helt fine til å feie bort gamle vaneforestillinger. Enkelheten og rigiditeten i nyklassisismen gjør det også enkelt å se hva det hele dreier seg om. Det gjør det også lett å se at et slikt system, det kan vi ikke ha!

Nyklassisismens skjulte budskap.

Pedagoger snakker ofte om »det skjulte pensum«. Det er det budskap som formidles gjennom utdanningssystemet uten at det egentlig er tenkt eller planlagt at det skulle formidles, ja, uten at noen egentlig behøver å være klar over at det formidles. Det kan, innen skolens område, være det budskap at den viktigste kunnskap i livet er den man får gjennom bøker, og omvendt at det man lærer seg selv er mindre verdt. Det kan være budskapet at de fleste problem har en riktig løsning – og bare én – og at denne finnes i lærebøker, eventuelt i læreren. Det kan være budskapet at den fundamentale form for læring er å samles i grupper av likesinnede, under ledelse av én, ulik, som vet forskjellen mellom riktig og galt. Det er budskapet at

alle slike system har vinnere såvel som tapere, ofte normalfordelt etter direktiver fra skolemyndighetene, og at vinnerne vil bli belønnet både i og utenfor skolen, mens taperne vil tape begge steder. Og det er budskapet at læringens formål ikke er læring, men å motta belønning.

Ny-klassisismens skjulte budskap ligger først og fremst i understrekingen av den *kriminelle handlings overveldende betydning*. Lovbruddet, denne konkrete handling, blir her så viktig at det setter i gang hele statsmaskineriet og nesten i detalj bestemmer alt det som senere skal skje. Forbrytelsen – synden – blir den bestemmende faktor, ikke offerets ønsker, ikke særpreg ved gjerningsmannen, ikke særegenheter ved lokalsamfunnet. Ved at alt det andre er utelatt, blir nyklassisismens skjulte budskap en benektelse av en lang rekke alternative hensyns legitimitet.

Et slikt system blir i virkeligheten avvisning av alle de *andre verdiene* som et rettsvesen vel også bør inkludere. Vårt kriminalpolitiske system må vel avspeile helheten i verdigrunnet. Og hva da med de lovovertredere som gjennom sin livsskjebne på en måte er straffet før de begikk den handling de nå egentlig skal straffes for? Hva med forskjellen mellom den intelligente tyv og den dumme, den velutdannede som burde visst bedre og den utdannede, den rike som hadde nok, og den meget fattige, den syke, halv-syke eller helfriske? Jeg har intet ferdig svar på hvorledes slike forhold burde virke inn på avgjørelsen av hvilken type lidelse vi mener det er riktig å påføre gjerningspersoner, eller om det er riktig å påføre lidelse i det hele tatt. Men jeg er helt sikker på at et system som bare lar seg styre av gjerningens grovhet ikke på noen tilfredsstillende måte bidrar til verdiprioriteringen i våre samfunn. Nyklassisismen løser de fundamentale prioriterings-spørsmålene ved å se bort fra dem. Den formidler derved et viktig, men falskt, tilleggsbudskap: Verden er enkelt. Syndene kan klart forhånds-klassifiseres.

Men ved å ta for oss den enkle gradering av lovbruddene, er vi jo bare gjennom halve budskapet. Verden er enda enklere. Til hver en synd hører en, og bare en, soning. Det som er det gode ved ny-klassisismen, er samtidig dens vanskelighet. Den vil skape forutsigbarhet og klarhet. Den vil styre dommerens maktutøvelse og hindre vilkårlighet. Lovbruddets følger må derfor være klart forhåndsbeskrevet. Lovovertrедeren er beskyttet gjennom lovbokens detaljerte spesifisering. Men strenge regler er en tung bør å være beskyttet av. Også på reaksjonssiden løses prioriterings-spørsmålene ved å ignoreres. Hva med alternativene til straff som overbærenhet, vende det annet kinn til, tilgivelse, snillhet?

Det mest betenkelige i alle de skjulte budskap kommer fram nettopp her. Nyklassisismen selvfølgeliggjør straffen ved å gjøre den til det eneste, unntaksfri alternativ, og ved å si at den er det. Den gamle strafferetten straffet i det skjulte, ved å kalle tiltakene skole, eller behandling. Det førte til maktmisbruk som vi med rette har reagert imot. Men den nye straffer

i straffens navn, og gjør derved straffen legitim og uunngåelig. Jeg kan godt forstå de gamle forkjempere for behandling som nå med avsky sier: Se hva dere har skapt, alle dere destruktive kriminologer/sosiologer i samarbeid med KROM-inspirerte jurister. Det er vel riktig, vil de innrømme, at våre behandlingsideer ofte var mer ord enn realiteter. Ofte ble de misbrukt, og aldri er det påvist at de virket. Men ideene, og de systemene som ble bygget opp over disse ideene, de var også manifestasjoner av verdier. Behandlingsideologiene gav prioritet til mange av de verdiene som nå forsvinner i det nye system av to-kantede overforenklinger. Bebreidelsen er berettiget. Det betyr ikke at pendelen bør svinge tilbake i den retning. Men det betyr at vi bør ta alvorlig at behandlingsideologien også hadde skjult viktige budskap som gikk på omsorg, lindring, pleie og godhet. Behandlingsideologien kunne godta smertepåførelse, men da som ledd i noe som på lengere sikt skulle gjøre det bedre for den som mottok smerten. Ofte for meget, og ofte for falske formål, jeg behøver ikke gå inn på det her. Men det var også noe annet.

Med behandlingsideenes sammenbrudd innen strafferettspleien, og med nyklassisismens fremmarsj, er vi kommet i den uhyre alvorlige situasjon at pinens respektabilitet er gjenopprettet i våre land. Vi påfører onder som er ment å være onder, og vi gjør det med god samvittighet. Nyklassisistene tillater oss å gjøre det med ekstra god samvittighet, fordi det jo ikke lenger er vi, samfunnets utøvere som gjør det, men lovovertrederen selv. Det er skapt en automatisk sammenheng mellom lovbrudd og straff, så etter at lovbruddet er klassifisert, er lidelsespåførelsens omfang også i det vesentlige bestemt. Nyklassisismens system har den fordel framfor behandlingsideologiene at vi ser hva som skjer. Men det har den ulempe at det gjør det respektabelt og dessuten fritar de enkelte maktutøvere for personlig ansvar ved lidelsespåførelsen.

Ikke bare er smertepåførelsen legitimert. Det er også gjennom nyklassisismen gjort legitimt at pinen utøves til annens fordel! Behandlernes smertepåførelse var moralsk forankret i at det på lengere sikt skulle gavne den som nå led. Nyklassisistene skal gavne andre. For Beccaria var straffens formål så selvnlysende at han nesten ikke ofret ord på saken; formålet var å få folk til å slutte med ulovlighetene. I Finland og Sverige understrekes i dag det samme. På ny er det to-delningene som behersker verden. Behandlingsideene er døde, så her må almenprevensjon til. For meg står dette som hovedsvakheten ved den ellers så inspirerende rapporten om »Nytt straffsystem« fra Sverige. Fordi behandlingstanken faller, må almenprevensjonen komme isteden. Som om dette var det eneste alternativ!

Det er etter mitt skjønn for enkelt. Men samtidig naturlig. Tanker om behandling og tanker om almenprevensjon fremstilles ofte som vesensforskjellige, men står hverandre på mange punkter meget nær. De er begge manipulerende. De er vel egnet til å utvikles og brukes av eksperter. De er,

i sine nåværende varianter, begge barn av en epoke behersket av rasjonell, vitenskapelig begrunnet nyttetenking. De er derved begge åpne for utprøving av om hvorvidt tankene holder. Men her opphører også likhetene. Ett av vitenskapens viktigste håndgrep er avkrefting av hypoteser. Men det er jo så uendelig meget lettere å anvende dette håndgrep overfor behandlingstanker enn overfor almenprevensjonstanker. Det er lettere fordi det er lettere å avgjøre hva som skal regnes som behandling framfor hva som skal regnes som de almenpreventive stimuli, og det er lettere fordi en ved behandlingsforskning vet hvem en skal måle virkninger på, mens en ved almenprevensjonsforskning må forsøke å måle virkninger på storsamfunnet. Eller med andre ord: Det er ved forskning om almenprevensjonen vanskeligere å avgrense hva man vil måle virkninger *av* og hva man vil måle virkninger *på*. Er det virkningene av lovgivernes arbeid eller av politiets, domstolenes, straffeorganenes arbeid? Er det virkningene på avgrensede grupper eller på hele befolkningen, og i begge tilfelle virkningene m.h.t. bestemte lovbrudd, på lovbruddsnivået generelt, eller på alternative ønskede eller uønskede aktiviteter?

Behandlingsideers gyldighet er blitt avkreftet, muligens med unntak for det Ulla Bondeson (1974) kaller »den negativa individualpreventionen«, nemlig at – alt annet likt – de mest inngripende inngrep gir *dårligst* resultat. Og så, det er min uærbødige påstand, så har tankene om almenprevensjonen fått økt tilslutning nettopp ved tvillingbrorens sykdom og død.

La meg for ordens skyld presisere at dette ikke betyr at mange av ideene om almenprevensjonen ikke kan være holdbare og at det heller ikke betyr at ikke utforskningen av almenprevensjonen i dag er ett av våre viktigste områder. I sin enkleste og mest upresise form er jeg også overbevist om at tanken er helt holdbar: Hvis vi intet gjør med den enkelte lovovertreder, da vil det sikkert ha virkninger for lovløsheten i landet. Jeg er, som ny-klassisistene, helt overbevist. Men som et råd til kriminalpolitikere, synes påstanden lite hjelpsom.

Og her er vi ved min kritikks kjerne: Når nyklassisistene i vår tid med en selvfølgelig trygghet bygger sitt system på almenprevensjonens grunn, så gir de straffen – den tilsluttede ondepåførelse – en falsk legitimitet. De kunne nøyet seg med å si: Vi synes forbrytere skal lide. Det er et verdi-standpunkt som kan angripes med motverdier. Men de nøyer seg ikke med det. De sier, etter innfløkte vitenskapelige diskusjoner med diverse påvisninger av behandlingsideenes avkrefting at de bygger på almenprevensjonen. Folk må vel da nesten få tro de har noe helt konkret å bygge på. De, som vi, ledes til å tro at sanksjonsvalget er rasjonelt begrunnet, at lovløsheten ville bli annerledes hvis man straffet annerledes. Vi liker ikke helt hva vi her gjør, mot andre. Men vi holder ut, i vitenskapens navn.

Vi burde vel neppe det. For å bestemme hvordan, og spesielt hvor strengt

vi skal reagere, er vi neppe i det hele tatt hjulpet ved en påstand om at vi bygger på et almenpreventivt resonnement.

Akkurat nå sitter 1.650 nordmenn i fengsel. Det blir ca. 41 pr. 100 000 innbyggere. Men hvorfor akkurat 41? Hvorfor ikke som i Finland 115 pr. 100 000 borgere? Eller hvorfor ikke bruke de store industrinasjoner som modell? USA og Sovjet-Samveldet har begge antagelig mellom 250 og 350 i fengsel pr. 100 000 innbyggere? Tallene for Sovjet er av kjente grunner usikre. USA har ca. 1/2 million fanger akkurat nå, etter en rekordstigning siste år. Men vi kunne jo også gjøre helomvending og se på et lite, høyt industrialisert land med store minoritetsproblem, narkotikaproblem og kriminalitetsproblem midt i hjertet av Europa, Holland, med bare 20 fengslede pr. 100 000 innbyggere. Altså halvparten av Norges nivå, hvilket igjen vil si at Holland og Island har samme fangetall. Eller vi kan gå historisk til verks og spørre hvorfor de fleste land i Norden i midten av forrige århundrede relativt sett hadde fire-fem ganger så mange fanger som i dag. Deretter falt våre fangetall dramatisk fram til århundredskiftet for så senere – med unntak av Finland – å holde seg nokså konstante helt fram til i dag. Det er ikke noe nytt at den registrerte kriminalitet går opp uten at fangetallet går opp. Omvendt er det heller ikke noe nytt at registreringsnivået går *ned* uten at fangetallet går ned. Registrert kriminalitetsnivå og fangeni nivå står ikke i noen naturnødvendig sammenheng. Like skrøpelig er sammenhengen mellom kriminalitetsnivå og oppklaringsrisiko (cfr. Olaussen 1979).

Det er lite som tyder på at kriminalitetsnivået i et land bestemmer fangeni nivået. Omvendt er det lite som tyder på at fangeni nivået eller politiets slagkraft bestemmer kriminalitetsnivået. De virker nok inn på hverandre, disse forhold, men innen meget vide grenser. Av disse og andre grunner er det derfor et alt for snevert perspektiv å se på straffen som et styringsmiddel mot de uønskede handlinger. Det er så mange andre forhold som produserer de uønskede handlinger. Det er også mange historisk bestemte forhold som bestemmer det fangeni nivå som måtte finnes i et land, samtidig som strafferen – heldigvis – er vevd inn i så mange andre styringer at han aldri vil kunne være særlig effektiv i bare å styre det uønskede.

Det er jo dessuten ikke riktig at ny-klassisistene bygger på almenpreven-sjonen, når de kommer til sine konkrete forslag. Eller la meg heller si det slik: Hvis almenpreven-sjonen hadde vært formålet med straffesystemet, så ville vi jo ha konstruert systemet fullstendig annerledes enn det faktisk er konstruert innen våre skandinaviske land. Hvis straffens formål hadde vært å skape konformitet, ville vi jo ikke behøvd å legge noen vekt på å reagere imot handlinger som sees på som alvorlige forbrytelser. De fleste drap kunne gå ustraffet, det ville være mer enn tilstrekkelig med en formell seremoni som gav uttrykk for hvem som var gjerningsperson. Isteden kunne

all energi brukes til å beskytte svake normer. I Norge har vi forbud mot salg av rullebrett. Vi strever også med å få befolkningen til å bruke sikkerhetsbelter i biler. Her er fine oppgaver for almenprevensjonen. Noen få femårsdommer, og vi ville ha nådd målet. Mange hundre personer ville årlig bli spart for svære fysiske skader om bilbeltepåbudet ble overholdt. Adskillige liv ville bli spart, antakelig flere enn alle som går tapt ved drap.

Det er selvfølgelig ikke så enkelt, og nyklassisistene er heller ikke så enkle. Det de forsøker, og som Klaus Mäkelä har formulert i en viktig artikkel fra 1975 er å bidra til å skape en verdienes prioriteringsliste i samfunnet. Det er også hva Nytt straffsystem er ute etter når den betoner at det *ikke* er styringsbehov, men »gärningens straffvärde« som må bestemme straffens størrelse. »Påföljden bör vara beroende av hur farligt eller förkastligt brottet är.« (s. 200).

Men om dette er målet, og det kan være et respektabelt mål, så reiser det seg nye spørsmål, spesielt om det er hensiktsmessig å kalle det almenprevensjon det man her holder på med. Det er ikke for å hindre mord man henger morderen, men for å angi mordets forkastelighet. Men dette standpunkt kan jeg for det første ikke forstå at man er opptatt av de erfaringsvitenskapelige spørsmål i forbindelse med almenprevensjonen. Men for det annet, og viktigere; straffen blir her en moralsk deklarasjon. Burde man da ikke slutte å snakke om almenprevensjon hvor vi unektelig er vant til å tenke på virkninger på folks adferd, og så i steden gripe enda lenger tilbake i tid og begrunne inngrepet med behovet for gjengjeldelse. Gjengjeldelsens styrke vil eksakt kunne bestemme verdienes prioritet. En slik terminologi ville også åpne for en moralsk kritikk og diskusjon av det som gjøres ved å trekke inn i drøftelsen andre verdier som tilgivelse, nåde eller muligheter for gjenoppbyggelse. Man kunne, som Hannu Takala (1978) har gjort i et tankevekkende innlegg, reise det grunnleggende spørsmål om hvorvidt straffen skulle tjene forsoningens eller prevensjonens formål. Men om dette ble gjort, sprakk nyklassisistenes enkle modell. Jeg er enig med Sten Heckscher (1979) i en kommende artikkel: Det er godt modellen er satt opp. Så kommer problemene »upp till ytan«. Men nå er det gjort, så nå bør den fort pakkes ned.

På ny er vi stillet overfor det samme: Hvis målet er å skape en verdienes prioriteringsliste, så må helheten av verdier tas i betraktning. Kriminalpolitikken må i så fall bli en del av kulturpolitikken. Det er ikke vanskelig å straffe folk til punktvis lovlydighet. Vansken ligger i å skape et straffesystem som ivaretar hele verdisystemet.

Så til slutt i min kritikk et poeng om

Den sterke stat

De nye klassikere har også et skjult budskap ved at de forutsetter eksistensen av en sterk stat, og også ved at de ytterligere styrker denne stat. Det er intet spørsmål om likemenn eller kvinner som diskuterer seg fram til stadig nye løsninger, tilpasset situasjonens behov. Det er snakk om lover gitt på forhånd, like bindende for alle mennesker i alle situasjoner. For å beskyttes mot vilkårlighet, despotens eller statens, må lovene være faste. Det er Beccarias poeng, og det er Klaus Mäkelä's i den samme artikkel. Men det synes like klart, at ved denne beskyttelse, hindrer man alternative løsninger samtidig som man i mange historiske faser skaper enkle styringsmuligheter for dem som måtte ha makten. California forlot i fjor tidsubestemtheten og førte makten tilbake til lovgiverne. De grep den med begjærlighet og innførte en lang rekke høye minimumsstraffer. Hva som skulle ført til mildhet førte umiddelbart til en kraftig skjerpning i en stat som fra før av har fangetall hinsides de skandinaviske. Lignende tendenser har gjort seg gjeldende i en rekke andre amerikanske stater. Det behøver ikke gå slik, men vil lett gjøre det i samfunn hvor lovgivere har mye å vinne og lite å tape på å føre en hård kurs mot lovovertredere. Mye tyder på at de lave fangetall i Holland skyldes dommernes ekstremt frie holdning i forholdet til lovgiverne. Omvendt er Polens ekstremt høye fangetall blitt forklart med domstolenes manglende selvstendighet og også manglende tilknytning til verdier som tradisjonelt har vært representert i dommerstanden.

Behandlingsideologien kan ikke bære et straffesystem. Almenprevensjonen tuktet av nyklassisismen kan det heller ikke, annet enn i form av såre upraktiske råd om at noe nok bør skje i en del av de tilfelle hvor lovbrudd er konstatert. Behandlingsideologene la hovedvekten på egenskaper ved individene ved reaksjonsvalget. Nyklassisistene legger hovedvekten på egenskaper ved den kriminelle handling. Begge avgrensninger fører til urimelige resultat blant annet ved å utelate den annen del. Ved lesingen av nyklassisistenes skjemaer føler jeg som Marilyn French (1977) som i *The Womens Room* skildrer sin fortids forenklede eventyrland hvor det bare var fem basale farger, klare linjer, og ingen tomme ølbokser langs landeveien. Men barndommens land får vi ikke tilbake, før i sen senilitet.

Datamaskinløsningen

I prinsippet er det selvfølgelig fullt mulig å ta inn flere variabler i avgjørelsesmodellen enn det nyklassisistene foreslår. Ved hjelp av moderne datamaskiner kunne man på forhånd ta inn et ubegrenset antall hensyn i maskinen, bestemme hvilken vekt hver av dem skulle tillegges, og derved sikre den fullstendig forhåndsbestemte riktige straffeutmåling. Dette er ikke utopi. Det er hva Gottfredson, Wilkins og Hoffman (1978) har skapt for

de føderale Parole Boards i USA ved avgjørelser om prøveløslatelser for fanger dømt til tidsubestemt straff. Systemet er i full bruk.

Det finnes interessante prinsipielle likheter mellom denne løsning på den ene side og det juridiske studium på den annen. Det juridiske studium er en systematisk trening i hvilke variabler de skal ta hensyn til, og hvilken relativ vekt variablene skal tillegges. Leslie Wilkins – som er systemets opphavsmann – programmerer regnemaskiner, juridiske lærere programmerer studenter, mens lovgivere og høyere retter programmerer lærere. Men systemet til Wilkins er overlegent det beste ut fra en rekke kjennetegn. Først og fremst kan det være det *most demokratiske* i den betydning at lovgivere, ikke dommere, avgjør. Wilkins kan be lovgivere eller sentrale avgjørelsesorgan bestemme helt nøyaktig hvilken relativ vekt som bør tillegges ethvert tenkelig hensyn, som undertype lovbrudd, skadeomfang på offer, sengeveting som liten, oppførsel i fengsel, grad av utdanning. Lovgivere kan f. eks. ønske å gi to måneders tilleggsosning for hvert års utdanning utover det vanlige i befolkningen (de burde visst bedre), eller om så ønskes to måneders fradrag for hvert års ekstra utdanning (folk med høy utdanning lider ekstra ved straffen). Systemet gir også best mulighet for *administrativ styring*. På et øyeblikk kan man avlese hvilken øking det vil føre til i fangebefolkningen at grovt ran oppgraderes med x poeng. Regnemaskinen til Wilkins har også overlegent meget større *kapasitet* enn jurister når det gjelder innbyrdes avveining av alle variablene. Mennesker bryter sammen om de skal avveie ganske få uavhengige variable. Systemet til Wilkins er også overlegent det *most betryggende* hvis vi vil sikre at like momenter tillegges lik vekt. Maskinen krever presisjon, ikke løst snakk som dommere anvender når de sier at »i skjerpene retning er tatt hensyn til.« Maskinen vil på forhånd ha nøyaktig beskjed om hvor skjerpene i dager eller kroner, og hvorfor. Regnemaskinen er også et system som står en almenpreventiv tankegang av type avskrekking meget nær. Den kan spre sitt budskap ikke bare til dommere, men til hele folket. Om få år vil vi kunne ta inn alle detaljer om fly- og togruter, eller om restaurantmenyer og priser direkte på T.V.-skjermen i de fleste industriland. Enda enklere, fordi det dreier seg om nokså faste priser, vil det være å koble inn standardomkostningen for enhver type lovbrudd utført i enhver type situasjon av enhver type tenkt gjerningsmann. Dette blir virkelig rasjonell prevensjon. Spør deres hjemmecomputer, og De vil få det eksakte svar på hva et påtenkt lovbrudd vil koste.

Regnemaskinen er overlegen ut fra en rekke vurderinger. Men nettopp ved sin overlegenhet kunne den kanskje vise oss at noen av manglene i vår nåværende programmering av jurister har sin egenverdi. Kanskje den fulle oversikt over alle variablers relative vekt ikke bare er et gode. Mangelen på oversikt tillater i hvert fall stadig nye diskusjoner om hva det skal tas hensyn til, og hvor meget. Kanskje en viss usikkerhet i rettsavgjørelser –

ikke fullstendig usikkerhet, men passe – kan være et gode ved å gjøre retten mer akseptabel. Kanskje mangelen på full oversikt hos lovgiveren er et gode ved å hindre sentralistisk almektighet og enhetlige løsninger i et pluralistisk samfunn?

I min forståelsesramme er regnemaskinen fullkommengjørelsen av det ideal den juridiske utdannelse strever henimot, men heldigvis aldri kan nå. Nyklassisismen er et primært forsøk på å realisere disse idealene. Wilkins system representerer nyklassisismens logiske videreførelse. Men ved at det fullkomne nå er skapt, ser vi kanskje at noen av de grunnleggende rettsidealer har innebyggede svakheter som blir mer besværlige jo nærmere vi kommer deres realisering.

Kanskje vi i stedet bør oppvurdere andre løsninger? En nærliggende er å skape et system hvor selve programmeringen – det Leslie Wilkins har gjort for Washington – ble en sak for helt vanlige folk i helt vanlige konfliktsituasjoner. Vi ble da nødt til å redusere kravet om universell likhet til fordel for kravet om deltakerstyrt relevans. Men slikt er farlig. For å hindre lokaldespoti kunne vi komme til å måtte endre også andre grunnleggende mål. Kanskje vi i denne situasjon ikke bare hele tiden skulle lete etter nye grunner for å påføre folk tilsiktede lidelser, samt nye måter å gjøre det på og å holde lidelsene i sjakk på, men i stedet åpne for spørsmål om hvorvidt utdeling av slik lidelse egentlig er oss verdig, og nødvendig, i samfunn av vår type og i vår historiske situasjon. Min formodning er at våre etterkomere vil se med samme vantro undring på våre straffer, særlig fengsel, som vi så på våre forfedres bruk av legemsstraffene. Kanskje det ikke finnes noen gode grunner for straff – eller gode system for utdeling av straff – slik at vi må velge helt andre veier.

Den løsning som jeg tror blir fremtidens vil være å presse straffelovens gyldighetsområde tilbake. Det vil si at man forsøker å sivilisere konfliktene, la dem bli til møte mellom offer og gjerningsmann, hvor statens representanter gjennom politi og domstolspersonell i første omgang er der for å påse at ingen av partene i urimelig grad øver urett mot den andre, men forøvrig prøver å hjelpe dem til å finne fram til løsninger til gjensidig fordel. Noen ganger vil vel statens representanter mene lovbrøteren slapp for billig, at litt tilsiktet lidelse måtte påføres i tillegg til det sivile oppgjør. Så fikk vel det skje. Andre ganger ville det ikke være mulig å få til en sivilisert konfliktløsning. Ja, så fikk vi gripe til den gamle ordning med ondepåførelse.

Hvis dette har noe for seg, vil den fremtidige diskusjonen på våre områder ikke så mye bli en diskusjon av kriminalitetskontroll. Det vil bli en diskusjon av hvorledes vi skal kunne skape sosiale system med maksimale muligheter for en bred diskusjon, spesielt blant dem det angår, av hva som er og bør være samfunnets totale sett av verdier. Det vil bli en diskusjon av hvordan vi kan sikre at de viktigste relevante verdier er med i avgjø-

relsen, og også av hvordan vi kan sikre at selve avgjørelsesformen reflekterer disse verdier. De fruktbare fremtidige diskusjonene kommer etter mitt skjønn ikke til å dreie seg om profesjonelt styrte strømlinjeformede system for kriminalitetskontroll med ondepåføring som virkemiddel, men vil dreie seg om utprøving av en hel bukett med alternative former for konflikt-løsningsorgan. Nordisk samarbeidsråd for kriminologi arrangerte for mindre enn fire uker siden et forskningsseminar nettopp med dette samlende tema. Domstolsreformer kommer i fremtiden til å bli viktigere enn fengselsreformer, offerkompensasjon blir viktigere enn bøter til staten, nabolagsorganisasjoner blir viktigere enn raffinerte former for ondepåførelse. På det aller lengste sikt blir det her, som på de andre hovedområdene i samfunnet, et spørsmål om å legge forholdene til rette så vanlige mennesker blir deltakere i det som er viktig for dem, ikke tilskuere, eller slik at de blir produsenter av løsninger, ikke konsumenter. Det blir viktig å famle seg fram mot former for løsninger hvor deltakere tvinges til å lytte framfor å bruke makt, til å lete etter kompromisser framfor diktat, som oppmuntrer til kompensasjon istedenfor gjengjeldelse, og som i gammeldagse ordelag oppmuntrer til å gjøre godt istedenfor som nå å gjøre vondt.

Nils Christie

LITTERATUR

- Alternativer til frihedsstraf* — Et debatoplæg. Betænkning nr. 806, København 1977.
- American Friends Service Committee: *Struggle for Justice*. N.Y. 1971.
- Anttila, Inkeri: Ett förslag till strafflagsreform i Finland. NTfK 1977, 102—106.
- Arbetsgruppen rörande kriminalpolitik: Nytt Straffsystem. Brottsförebyggande rådet. 1977 : 7.
- Beccaria, Cesare: *Dei delitti e delle pene. Om brott och straff*. Livorno 1766, Stockholm-Roma 1977, 203 s.
- Blackstone, Sir William: *Commentaries on the Laws of England*, London 1765—1769.
- Bondeson, Ulla: Evaluation of Correctional Treatment. A Survey and Critical Interpretation of Correctional Treatment Studies in Scandinavia 1945—1974. Lund 1974.
- French, Marilyn: *The Women's Room*. Originalutgave 1977. Sphere Books London 1978, 637 s.
- Gottfredson, Don, Leslie T. Wilkins og Peter B. Hoffman: *Guidelines for Parole and Sentencing. A Policy Control Method*. USA 1978.
- Hirsch, Andrew von: *Doing Justice*. Report of the Committee for the Study of Incarceration. N.Y. 1976.
- Mäkelä, Klaus: Om straffens verkningar. *Eripaios Oikeustiede* 1975. VI, 237—280.
- Olaussen, Leif Petter: *Fordeling og utvikling av forbrytelser i Norge 1957—75*. Hovedoppgave i kriminologi. Institutt for kriminologi og strafferett. 1979

- Radzinowicz, Leon: *Ideology and Crime*. N.Y. 1966, 152 s.
- Rawls, John: *A Theory of Justice*. Oxford 1972.
- Stortingsmelding nr. 104 (1977—78). Om kriminalpolitikken.
- Straffrättskommittens betänkande 1976 : 72 (på svensk: Band 1 og 2, 1978).
- Strindberg, August: *Tjänstekvinnans son*. Stockholm 1878.
- Takala, Hannu: Den klassiska straffrättens renässans. *Utskrift av innlegg på seminar avholdt av Nordisk Samarbeidsråd for Kriminologi, Kiljava, Finland 1978*. 11 s.
- The Twentieth Century Fund Task Force on Criminal Sentencing: *Fair and Certain Punishment*. USA 1976.
- Valen-Senstad, Fartcin: *For lov og rett i 200 år. Oslo politis historie*. Oslo 1953.